

History as a political weapon in the modern multipolar world: challenges for Ukraine (reflections of a historian and a politician)

Volodymyr M. Lytvyn

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine

Academician of NAS of Ukraine,

Dr. (History), Professor (Ukraine)

email: [gonzales@ukr.net](mailto:gonzzales@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7560-2482>

Abstract.

The purpose of this article is to provide a systematic analysis of the range of challenges facing Ukraine in a global and multipolar world since February 24, 2022. **The methodology** relies on interdisciplinary methods and concepts drawn from global history, sociology, and political science. **Scientific novelty.** The article examines the recent history of Ukraine within the dimensions of national and global history. It explores key transformations in the historical and cultural consciousness of society. It analyzes the conceptual foundations of the political course of the Donald Trump administration in the context of historical traditions of U.S. foreign policy. The instrumentalization of history as a kind of political weapon circulating in Russian ideological, cultural, and mass media discourses is demonstrated. The Russian strategy for legitimizing aggressive foreign policy, primarily the Russian Federation's aggression against Ukraine, is outlined. **Conclusions.** It is demonstrated that contemporary public culture is shaped by the influence of diverse mass media technologies and tools. It is emphasized that such technological transformation of collective memory, particularly of the past, gives rise to a wide range of risks, dangers, contradictions, and conflicts. It is shown that both historical traditions and their destructive revisions exert a significant influence on the geopolitical actors of the modern global world. The role of political culture and its historical components in preventing conflict situations and critical states of social existence has been clarified.

It has been noted that it is precisely the dynamic balance between political culture, memory politics, and cultural and educational policies that enables the formation of a vibrant civil society.

Keywords: global history, recent history, the current Russian-Ukrainian war, international security, the instrumentalization of history, collective consciousness, public culture.

Історія як політична зброя в новітньому багатополлярному світі: виклики для України (роздуми історика та політика)

Володимир Литвин

Інститут історії України НАН України
академік НАН України,
доктор історичних наук, професор (Україна)
email: gonzzales@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7560-2482>

Анотація.

Мета статті пов'язана з системним осмисленням палітри викликів, кинутих Україні в глобальному та багатополлярному світі від 24 лютого 2022 р. **Методологія** статті базується на міждисциплінарних методах і поняттях глобальної історії, соціології та політології. **Наукова новизна.** Висвітлено новітню історію України у вимірах національної та глобальної історії. Розглянуто ключові перетворення історичної та культурної свідомості соціуму. Проаналізовано концептуальні засади політичного курсу адміністрації президента Дональда Трампа у контексті історичних традицій зовнішньої політики США. Продемонстрована інструменталізація історії як свого роду політичної зброї, котра циркулює в російських ідеологічних, культурних, мас-медійних дискурсах. Окреслено російську стратегію легітимації агресивної зовнішньої політики, передусім агресії РФ щодо України. **Висновки.** Доведено, що сучасна публічна культура формується під впливом розмаїтих мас-медійних технологій і засобів. Підкреслено, що така технологізація колективної пам'яті, зокрема минувшини, зумовлює формування широкого спектра ризиків, небезпек, суперечностей і конфліктів. Показано, що значний вплив на геополітичних гравців сучасного глобального світу справляють як історичні традиції, так і їхні деструктивні ревізії. З'ясовано роль політичної культури та її історичних складових у запобіганні конфліктним ситуаціям і критичним станам суспільного буття. Відзначено, що саме динамічний баланс політичної культури, політики пам'яті, культурної й освітньої політики дозволяє формувати дієве громадянське суспільство.

Ключові слова: глобальна історія, новітня історія, сучасна російсько-українська війна, міжнародна безпека, інструменталізація історії, колективна свідомість, публічна культура.

Постановка проблеми. Національна історія, як особлива субстанція, що нерозривно пов'язана з суспільним буттям, завжди використовується, чи не в більшості країн, під кутом зору або з висоти масштабу визначених і структурованих потреб сьогодення. Залежно від тієї мети, яку влада закладає чи переслідує на той чи інший момент, минуле нерідко піддається «коригованню». Тож на політичну авансцену виводяться постаті, які оголошуються справжніми виразниками інтересів народу й держави. Водночас зміщуються акценти в оцінках канонізованих і глорифікованих героїв.

Диктатори, як правило, всебічно переписують, точніше, фальсифікують історію. Потрібна суспільна мобілізація забезпечується наступальним і наскрізь заідеологізованим «просвітництвом», монополізацією інформаційного простору, «наставництвом» у науково-освітній сфері та викоріненням інакомислення. Навіть більше, директивне нав'язування уявлень про минуле створює особливі форми штучної пам'яті на основі спотворених історичних подій. Особливо коли перші особи держав безпосередньо займалися експериментами чи «вільними вправами» на полі «історієписання», щоби підвести нібито «історичні основи» під їхні діяння, заздалегідь «застовпити» визначальне місце у пам'яті нащадків. Розуміючи, очевидно, що прихильність історії можна вбезпечити лише тоді, коли дійова особа безпосередньо причетна до її укладання, а де-факто тотального переписування.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Недаремно проблеми формування, становлення й ствердження рашизму, інструменталізації історії як ідеологічного засобу, спотворення політики пам'яті, деформації російської історичної дидактики опинилися на перехресті праць цілої низки відомих українських науковців. Йдеться про студії О. Лисенка й О. Маєвського (Лисенко, Маєвський, 2023), Л. Якубової (Якубова, 2023), О. Удода (Удод, 2024), В. Головка (Головка, 2023) та багатьох інших дослідників, які вивчають метаморфози сучасного глобального світоустрою, неототалітарне переродження сучасного державно-політичного проєкту в РФ тощо. Варто окремо відзначити безпекові студії Я. Верменич (Верменич, 2025) і цікаві рефлексії І. Колесник (Kolesnyk, 2022) на полі глобальної й транснаціональної історії, котрі чудово показують глибину й складність цієї проблематики.

У ході опрацювання заявленої теми, автор вивчав праці російських дослідників. Необхідність використання їхнього доробку зумовлена метою дослідження і відповідає змісту листа МОН України від 25 жовтня 2024 р. «Про використання джерел інформації, створених на території держави-агресора», а також корелюється зі змістом «Рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях», затверджених протоколом № 36 (46) від 30 листопада 2023 р.).

Мета статті пов'язана з системним осмисленням палітри викликів, кинутих Україні в глобальному та багатополлярному світі від 24 лютого 2022 р.

Зрештою, наше сьогодення, позначене складним пристосуванням людей до нових реалій ХХІ ст., кризою майбутнього, втратою впевненості в тому, що воно може бути кращим. Ідеться про страх перед очікуваними катастрофами, включаючи очевидну ймовірність ядерної війни. Звісно, це породжує суспільні прагнення ухилитися від проблем «втечею» у минуле, віру у можливу зворотність історичного часу в його позитивному вимірі і т.п. Непокоїть той факт, що діячі, які бачать себе глобальними гравцями (і належать до них), підносять на рівень державної політики ревізійні візії щодо «зручного» потрактування минулих. Більше того, вони розв'язують справжні «битви за минуле» для легітимізації у такий спосіб своїх претензій на відновлення «історичної справедливості» і «національної єдності», що вносять додаткові напруження у конфліктну багатополлярність. Остання існує вже як геополітична даність, котру ніхто не береться заперечувати чи спростовувати.

Виклад основного матеріалу. Отже, таке явище ХХ ст., як намагання держави управляти колективною свідомістю, схоже, повсюдно входить до системних практик і стратегій нинішньої доби. Водночас поля пам'яті на ближчу перспективу дедалі більше нагадуватимуть арену, де зіштовхуватимуться контраверсії минулого у боротьбі за ресурси і владу. Відповідно, «наративи згори» будуть якнайсильніше легітимізувати запроваджувані політичні практики, претензії на владу, сфери зовнішньополітичного впливу, мобілізацію населення на схвалення й підтримку будь-яких дій державних керівників. Певна річ, управління колективною пам'яттю потребуватиме розширення набору управлінських інструментів, включаючи криміналізацію інших візій і потрактувань минулого.

Звісно, навіть директивні виклади політиків про минуле – це не обов'язково історія: «Історія, – стверджує американський науковець Тімоті Снайдер, – це знання, згенеровані науковим методом, викладені за допомогою мистецтва мовлення... Тож правильний спосіб використовувати історію – це розуміти, що все, що було в минулому, вплинуло на нас, що ми мало знаємо про минуле і варто знати більше, що минуле непередбачуване» (Снайдер, 2025).

Проте справа полягає в тому, що дедалі сильнішою є суспільна орієнтація і навіть запит на постправду. За такої ідеологічної ситуації думки та інтерпретації політичних лідерів визнаються важливішими за історичні факти. Тож вони дезорієнтують суспільства, роз'єднують і розсварюють народи та держави. Сподіватися на інше, мабуть, складно, скажімо, коли навіть нинішній американський президент Д. Трамп робить очевидні популістські заяви, котрі насправді спотворюють відомі історичні факти.

Приміром, 2 травня 2025 р. він повідомив світові про те, що США виграли обидві світові війни, позаяк були неперевершені за своєю військовою звитягою та силою. Відтак Д. Трамп виступив із ініціативою святкування старих великих перемог, оскільки на це були неспроможні попередні лідери. Зауважимо, що впливові консерватори США кинулися оцінювати «Вінстона Черчилля скоріше злодієм, а не героєм Другої світової війни» (Kirichenko, 2025). А в Москві запропонували провести для американського президента «урок історії», щоб він зрозумів, хто в ній був головним переможцем.

Звісно, сучасна РФ доводить до найвищого рівня сакралізацію і глорифікацію «великої перемоги» саме Росії у Другій світовій війні. На такому тлі вкрай суперечливими видаються заяви президента Д. Трампа, наприклад, про нібито втому від війни нинішнього російського очільника (Trump says..., 2025).

Втім гадаємо, що Д. Трамп не виходить поза усталені межі історичної політики США. На думку літературного критика з Рочестера Н. Сталь, ця політика вирізняється «парадоксальною одержимістю своєю історичною спадщиною, особливо, коли мова заходить про світові війни – зрештою, про кожну з них, – ми можемо стверджувати, що це був період, коли ми точно були на правильній стороні. Незважаючи на те, що наша нація молодша за більшість країн, утягнених у Першу і Другу світові війни, ми вийшли переможцями не лише з поля бою, а й з-за столів переговорів – та залишилися у цьому статусі надовго. Америка вийшла з війни, закріпившись у статусі однієї з провідних держав у геополітиці (і культурно, і економічно) й продовжує доминувати у масовій культурі, тому зрозуміло, скажімо, чому навіть у відносно мирний час Америка продовжувала створювати фільми, що прославляють війну» (Don't tell us ..., 2025). Зараз історична політика і в Сполучених Штатах, і в Російській Федерації, «демократія в яких

.....
пішла у затишжне піке, ... однаково жорстке, можливий лише один – офіційний погляд у минуле, а усі решта кутів зору сточені та заборонені» (Don't tell us ..., 2025).

Та найбільші колізії з історією відбувається у путінській Росії. Російський президент взагалі перетворив історію на ключовий інструмент політики, передусім застосував їй як легітимацію агресії проти України. Продуковані російською владою «історичні аргументи» відігравали центральну роль у виправданні війни з 2014 р., а після 24 лютого 2022 р. ця риторика набула додаткової інтерпретації.

Неоімперські фантазії, помножені на «національно-російські» мотиви, переплелися з активною експлуатацією тематики Другої світової війни. У цьому сенсі «історик Путін» може слугувати яскравою ілюстрацією до есе Фрідріха Ніцше «Про користь і шкідливість історії для життя», у якій він доводив, що історія корисна лише тоді, коли вона служить «живим» людям та їхнім цілям, але стає шкідливою, якщо перетворюється на самоціль або паралізує волю до дії.

Сергій Плохій, професор та директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, якраз й показав це у своїй роботі «Російсько-українська війна. Повернення історії». На його думку, передумови сучасної війни варто дошукуватися в історичній перспективі, коріння якої автор запропонував шукати в загибелі Російської імперії у XIX та XX століттях, коли зародилися ключові ідеї, що розпалили поточний конфлікт (Плохій, 2023). Письменник Михайло Зигарь запропонував більш заглиблений аналіз російських наративів. Вони побудовані на міфах про єдність українського і російського народів, зокрема про т.зв. одвічні російські території, які формувалися та підтримувалися російськими істориками, поетами, письменниками і правителями та були підхоплені й «домислені» Путіним (Зигарь, 2025).

З його подачі Кремль демонструє винятковий приклад перетворення історичної політики на державну. У своєрідній енциклопедії давньоруського інтелектуального життя XI–XVI ст. авторства І. Данилевського можна простежити зародження програми російського месіанства (Данилевський, 2025). Історикиня Діна Хапаєва продемонструвала, як експлуатується навіть історія російського середньовіччя, щоби легітимізувати наявну сьогодні в країні соціальну нерівність (Хапаєва, 2025).

Ця маніпулятивна стратегія має створити видимість нормальності терору як інструменту управління, альтернативі демократії та бажаного майбутнього. У цій неоімперській системі координат кожен знає своє місце, відновлюється станове суспільство і, зрештою, монархія як органічна форма правління для Росії, тобто йдеться про те, щоби зробити минуле проєктом майбутнього (Хапаєва, 2025).

У межах такого прочитання й трактування, приміром, цар Іван Грозний поставатиме ініціатором демократичних реформ без будь-яких нагадувань про нього як про засновника першого в історії Росії державного терору. А диктатор Йосиф Сталін – відновлювач Російської імперії в подобі СРСР.

Прославляння й глорифікація згаданих і подібних «героїв» покликані виправдовувати сучасний російський авторитаризм, відтворення імперії, до чого фактично закликав В. Путін. Така державна історична політика призначена для показування правильності і необхідності мілітаризації країни, реставрації Росії в її «історичних межах». Відповідно до концепції чотирьох фаз російської державності, у кожній з яких Росія зміцнювалася та здійснювала цивілізаційний прорив, перша фаза розпочалася за Івана III, друга – за Петра I, третя – за Леніна і Сталіна, четверта – за Путіна. За версією авторів цієї концепції, саме В. Путіну вдалося «підхопити державу у точці неповернення» й відродити оригінальну форму існування російської держави – народну імперію» (Венявкін, 2025, с. 28).

Багато аспектів ілюструє той факт, що саме на таких патернах вибудовано «Збірник статей членів Ради безпеки Російської Федерації до 80-річчя Великої Перемоги» (Сборник статей..., 2025). У ньому відмітився кожен, хто входить до її складу (38 осіб), тобто вся керівна ланка країни. Врешті, ця збірка радше нагадує ідеологічний маніфест, побудований на квазі-історичних паралелях (переговори – нова Ялта, суд над «неонацистами» – «Нюрнберг 2.0»), наповнений тавруванням «вічних» ворогів Росії: «колективного Заходу – США, Великобританії та інших країн «Англосаксонської частини» планети разом з їх васалами і односправцями». Адже саме «англосакси створили для гітлеризму живильне середовище і опору», а тепер «повернулися до попередньої підтримки фашистської і нацистської ідеології в Європі».

Текст звернення В. Путіна до читачів на початку збірки свідчить, що Й. Сталіна в нинішній Росії повністю реабілітовано. Його заслугою визнається перемога у війні, поворот від ленінського інтернаціоналізму до державницького патріотизму та загалом правильне й ефективне управління країною. Зі сталінського СРСР пропонується брати приклад послідовності у позиціонуванні Росії як світової держави. Так чи інакше, в збірнику практично прямим текстом проголошено базову настанову: «Путін – це Сталін сьогодні».

Про це свідчить така цитата: «Інститут вождя, національного лідера, не закріплено в конституціях більшості держав, але він реально присутній у політичному житті багатьох країн».

Ще більш промовистим є наступний коментар: «Як показав досвід СРСР та інших країн, все залежить від конкретної обстановки і політичного, управлінського таланту, інтелекту, духовно-моральних якостей людини, висунутої історією на цю роль. Діяльність Державного комітету оборони до сьогодні не втрачає свого значення. У випадку необхідності Російська Федерація може звернутися до досвіду керівництва в кризовій ситуації, коли вся влада жорстко централізована й повністю перебуває в руках Верховного Головнокомандувача» (Едельштейн, 2025).

Згадані спостереження дали підстави відомому філософу Олександр Ципко обстоювати тезу, що «сьогодні, щоб назвати себе політологом, треба обов'язково звинуватити Горбачова у розпаді СРСР і вклонитися пам'яті Сталіна – він відродив Російську імперію» (Ципко, 2025). Цей інтелектуал слушно відзначив, що перепорою на шляху подолання сталінізму стало також «поєднання російськості з радянськістю». Адже сьогодні саме внаслідок цієї обставини ми (росіяни. – *Авт.*) втратили право засуджувати злочини Сталіна, злочини усієї сталінської епохи. Насамкінець він резюмує свої спостереження у такому пасажі: «Якщо радянське – це російське, критика сталінізму рівнозначна русофобії, відмови від поваги до національного і російського» (Ципко, 2025).

Про нормалізацію ставлення до сталінізму яскраво свідчить присвоєння аеропорту Волгограда найменування «Сталінград», відновлення пам'ятника Сталіну в московському метро (Moscow Installs..., 2025). Як спосіб легітимації зазначеної історичної політики виглядала пропозиція Держдуми РФ встановити день вітчизняної історії 28 січня в день народження російського історика Василя Ключевського. Спочатку перетворили історію на політичну служницю, а тоді захотіли увінчати її знаковим іменем, щоб прикрити очевидний факт: чим більше в Росії боротьби за історичну правду, тим менше цієї правди в російській реальності.

На цьому місці відзначимо такий цікавий момент. Славнозвісний В. Ключевський, як вважалося, був стовпом наукової школи, що наполягала на вивченні не стільки діяльності князів, царів та імператорів, скільки суспільних явищ. Тому сучасні довідники констатують таку ж відмінність, скажімо, з тим же «державницьким» напрямом російської історії, який до Ключевського уособлював, наприклад, Микола Карамзін.

Так чи інакше, просування «московськими державниками» постулату про безперервність тисячолітньої російської історії, в якій завжди була одна держава під різними назвами, і саме Росія є не просто їх наступницею, а де-факто продовжує справи попередників. На Петербурзькому міжнародному юридичному форумі (21 травня 2025 р.) були проголошені навіть курйозні твердження (від радника президента РФ Антона Кобякова), що СРСР юридично «існує і продовжує існувати». На думку експертів, такі розмови – це, окрім усього іншого, ще одне обґрунтування мети СВО: «Якщо юридично СРСР все ще існує, то країна (Росія як правонаступник СРСР. – *Авт.*) просто повертає те, що належить їй за законом, а ці території були втрачені незаконно». Нові регіони всього лише повертаються на батьківщину» (Родин, 2025). Тоді як за конституцією 2020 р., Російська Федерація є правонаступником Союзу РСР лише на своїй території.

Доповненнями 2020 р. до Конституції РФ введено відразу два пункти у новій статті 67 про захисту державою її історії: «2. Російська Федерація, об'єднана тисячолітньою історією, зберігаючи пам'ять предків, які передали нам ідеали й віру в Бога, а також наступність у розвитку Російської держави, визнає історично складену державну єдність; 3. Російська Федерація шанує пам'ять захисників Вітчизни, забезпечує захист історичної правди. Применшення значення подвигу народу при захисті Вітчизни не допускається». Про те, як і якими засобами (законодавчими і адміністративними) Кремль домагається «захисту історичної правди», зокрема й перетягуваннями на себе того, що йому аж ніяк не належало чи є результатом діянь лише Росії, дозволяє скласти уявлення серія книг «бібліотеки Російського воєнно-історичного товариства», зокрема книга В. Кікнадзе (Кикнадзе, 2022).

Коли йдеться про наступальний характер заходів влади РФ на «історичному фронті», то доречно звернути увагу на рефлексію Карла Шльогеля – дослідника історії Східної Європи: «... для мене, як і для більшості тодішніх німецьких учених, історія була москвоцентричною (утім, як переважно для чи не усіх західних науковців. – *Авт.*). Більшість учених готувала наукові студії в Москві та Ленінграді, і лише дехто цікавився неросійськими республіками. Повернення України на ментальну мапу Європи – велика робота, внаслідок якої, далеко не одразу, зникло питання, яке цілком нормально звучало в колах західних істориків в середині 1980-х: «А чи справді Україна має власну історію?» (Історик Карл Шльогель, 2025). В обставинах надзвичайної ситуації, загроз і агресії суб'єктність України стала очевидною не лише з наукових монографій. За візією вищезгаданого вченого, Україна – «це абсолютно інша країна, яка вийшла за межі радянської і пострадянської дійсності й вирішила рухатися власним, радикально іншим шляхом» (Історик Карл Шльогель, 2025).

На думку К. Шльогеля, «війна і супутня криза мали принаймні один основний ефект. Європейці Заходу, де опорні видимі точки ментальної мапи – це Париж, Брюссель, Берлін чи Барселона, дізналися, що їхня історія та майбутнє неможливі без країн, які колись називалися східними, тих, що після Другої світової війни відійшли до зони радянського впливу. Це вкрай важливо попри так звану українську втому – різнопланову кризу, багато в чому внутрішньодержавну, економічну, поєднану з потребою підтримувати Україну» (Історик Карл Шльогель, 2025).

Заразом К. Шльогель підкреслив «необхідність оновити русистику, поряд зі створенням українських студій», оскільки «після завершення холодної війни систематичні дослідження, інтерпретація та аналіз пострадянської Росії дещо занепали, бо настав мир і очікувалася нормалізація. Зараз не дуже відомо, як насправді функціонує політична система всередині цієї величезної країни, так званий путінізм...» (Історик Карл Шльогель, 2025).

Зауважимо, що більшість університетів світу має програми російських студій (навіть за часів СРСР вони називалися не «радянські студії», а «російські студії»). А в межах слов'янських студій українська складова була незначною. Джордж Кент, який вивчав російську історію та літературу в Гарварді в 1980-х рр., згадував, що «навіть ті, хто писав дисертації про неросійські частини регіону, часто користувалися архівами в Москві, які відкрилися в 1990-х». Відтак західні автори дивилися на ці країни через московську призму. На його думку, з «огляду на те, як формується академічна кар'єра – дослідження, захист, дисертації, отримання професорської посади – повна деколонізація займе десятиліття» (Кент Джордж, 2025).

Таким чином, сучасна руйнація світоустрою пострадянської доби пов'язана з багатьма передумовами, чинниками, обставинами, котрі мають системний характер. Поміж-них варто відзначити постання багатополарності конфліктного типу, руйнуванням альянсів, втратою позицій усталених і появою нових центрів впливу, лідерством традиційного і нового позасистемного спрямування, відступом демократії та глобалізму перед натиском авторитарних режимів і національних держав, використанням історії як одного з ключових інструментів ревізійної та інтервенційної політики – до агресії включно (Литвин, 2025).

Складність роботи над цією тематикою очевидна вже хоча б тому, що вона переплітається з політикою. Більше того, вона порушує знакові політичні постаті, які, як правило, завжди сповідають завищені самооцінки, тобто винятково позитивні, хоча часто без достатніх на те підстав. До того ж швидкоплинність політичних подій та динамічна переміна політичних пріоритетів часто обертаються тим, що офіційно проголошені політичними лідерами наміри й рішення, які покликані задавати параметри внутрішньодержавних процесів та міждержавних відносин, піддаються ними ж раптовим переглядам, перетрактуванню або навіть скасовуються.

Такі реалії склалися внаслідок складно прогнозованих сучасних процесів, а здебільшого – через недостатній рівень компетентності та відповідальності багатьох перших осіб держав, їхню невідповідність викликам доби. Варто вказати на їхнє нерозуміння того, що в XXI ст. історія – це те, що відбувається на даний момент, й залишиться в ній постійною оцінкою певної діяльності, тобто певних дій на історичних підмостках. Скажімо, у ставленні до України, яка отримує обмежену підтримку Заходу у протидії російській агресії, тоді як неприпустимість зміни кордонів силою та загарбництвом була фундаментом світового порядку після Другої світової війни.

Цей новий тренд конфліктної багатополарності на сьогодні фактично «нормалізується», зокрема за активної участі сучасної американської політики. Головний висновок наших рефлексій полягає в тому, що нині неможливо розглядати «українське питання» ізольовано чи бодай відокремлено від загальносвітових процесів.

Величезний масив різнопланової, досить суперечливої інформації в ЗМІ, інтернеті та соціальних мережах, «життя» якої часто обмежується моментом її оприлюднення, вносить свої складнощі у повноту осмислення сучасного світу. Вповні слушно їх сприймати у дусі роздумів великого фізика Нільса Бора, тобто не як остаточні ствердження, а як постановку питань, які потребують подальших наукових прочитань, концептуалізацій

Натомість споглядаємо суттєві спотворення на масовому рівні та навіть в освітній сфері, позаяк вони циркулюють на рівні буденних спостережень у соціальних мережах і комунікаціях. Зміст і наслідки цього дуже точно оцінив відомий правник Олексій Костенко: «Нинішня епоха любить не тих, хто думає глибоко, а тих, хто говорить голосно. Не тих, хто доводить, а тих, хто вражає. Не тих, хто роками перевіряє гіпотези, а тих, хто вміє одним ефектним жестом продати майбутнє як уже готовий товар. Бути візіонером сьогодні вигідніше, ніж бути експертом, ученим... Візіонеру аплодують. Його цитують і запрошують на сцени, форуми, подкасти й саміти. Йому часто пробахають неточності, перебільшення, поверховість, а іноді й відверту інтелектуальну недоброчесність – якщо все це красиво упаковано. Йому достатньо заявити, що він «бачить тренд», «відчуває майбутнє» або «формує нову реальність». Його слова не потребують суворої перевірки, бо він працює не в режимі доказу, а в режимі враження. Його

.....
поле – риторика. Його інструмент – упевненість. Його валюта – увага. А увага, як відомо, в новій цифровій економіці цінується дорожче за істину» (Костенко, 2026).

Натомість академічний учений працює в протилежному режимі і зовсім інакше концептуалізує світ, а найголовніше – релятивно оцінює свої пропозиції. За слухним спостереженням, О. Костенка, такий інтелектуал відповідає за формулювання, метод, джерело, висновок, контекст, коректність, етичність, відтворюваність, новизну, актуальність і ще десяток параметрів, які ніколи не поміщаються в одну красиву презентацію. Науковець не має права обстоювати думку на кшталт «я просто відчуваю». Тож О. Костенко вбачає в цьому причину того, що вчений зазвичай «програє публічну боротьбу за увагу». Бо сучасна публічна культура не любить складного, а тим більше неоднозначного. Натомість сучасна публіка полюбить емоційно заряджений прогноз, афористичну банальність, присмачену анекдотичними контекстами, глянцевою рішучістю із претензією на абсолютну істину. О. Костенко каже про «людину, яка говорить так, ніби вже стоїть на вершині історії. На цьому тлі вчений виглядає майже трагічною постаттю: він знає занадто багато, щоб бути самовпевненим, і занадто відповідальний, аби бути дешевим пророком» (Костенко, 2026).

Більше того, відомі британські інтелектуали попереджають, що витіснення серйозної літератури, яка потребує вдумливого читача, взагалі загрожує існуванню людської цивілізації. Адже «саме книги створили саме цю цивілізацію». Це найкращий з усіх винайдених способів передачі глибоких думок і знань від покоління до покоління. Інтернетом цього не замінити. Мемами також не замінити. Відеокліпами з Тік-Току не замінити. Твітами не замінити, хоча відправляти їх іноді цікаво. І вже точно цього не можна замінити генеративним штучним інтелектом» (Leit, 2025).

З огляду на це науковці переконані, що «більша частина недугів, які отруюють нашу суспільну свідомість – поляризація, бінарне мислення, історичне невігластво, нарцисизм, перевага емоцій над розсудливістю, коли враховувати належить лише свої власні емоції; вражаюча безкарність за відверту брехню – вибікова, і головний лікувальний засіб – це читання книжок. Тільки читаючи книги, ми починаємо розуміти, що це або інше питання складніше, ніж нам здавалося, що існують різні думки, які неможливо висловити яскравим твітом. Книги, за деякими загальноприйнятими винятками, є результатом багатогодинної та наполегливої праці на самоті, результатом багатогодинних роздумів та правок. Тому їх вважають антидотом від поспішних думок, злісних заперечень і самовпевнених тверджень» (Leit, 2025).

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз засвідчує, що сучасна публічна культура формується під впливом розмаїтих мас-медійних технологій і засобів. Така технологізація колективної пам'яті, зокрема минувшини, зумовлює формування широкого спектра ризиків, небезпек, суперечностей і конфліктів. Значний вплив на геополітичних гравців сучасного глобального світу справляють як історичні традиції, так і їхні деструктивні ревізії. Політична культура та її історичні складові відіграють значну роль у запобіганні конфліктним ситуаціям і критичним станам суспільного буття. Динамічний баланс політичної культури, політики пам'яті, культурної й освітньої політики дозволяє формувати дієве громадянське суспільство.

Зрештою, сьогодні на руїнах пострадянського світоустрою маємо розуміти та пам'ятати, що сила слова, культури, публічності, медійності має таку ж руйнівну властивість, як і застосування зброї. Власне, нині споглядаємо своєрідну ситуацію, коли постправда і посткультура стають новою універсальною ідеологією багатополосного конфліктного середовища, в якому немає жертви й агресора, а лише прагматична двозначна і варіативна доцільність світових гравців.

Чи може на такому підмурку постати якийсь новий світовий порядок? Так, може. Однак це буде не доба демократій і ліберальних свобод, а проміжна епоха квазі-імперій і пост-держав. І, звісно, такі глобальні і деструктивні метаморфози продукують величезні ризики та загрози всьому людству...

Джерела та література:

- Венявкин, И.** (2025). Храм войны. Люди и их идеи, сделавшие возможным российское вторжение в Украину. Рига: Медуза, 308 с.
- Вermенич, Я.В.** (2025). Безпековий дискурс регіоналістики в контексті соціогуманітарних викликів відновлення України. Аналітична записка / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 108 с. <https://doi.org/10.15407/book16-0018926>
- Головко, В.** (2023). Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 602 с.
- Данилевский, И.** (2025). Интеллектуалы Древней Руси: Зарождение соблазна русского мессионизма. Москва: Новое литературное обозрение, 480 с.
- Зыгарь, М.** (2023). Война и наказание. Как Россия уничтожала Украину. Рига: Медуза, 470 с.

- Історик Карл Шльогель** (2025). «Повернення України на ментальну мапу Європи велика робота». *LB.ua*. 17.10. URL: https://lb.ua/culture/2025/10/17/701695_istorik_karl_shlogel_povernennya.html
- Кент, Джордж** (2026). Це увійде в історію як серйозний провал другої адміністрації Трампа. *Українська правда*. 23.03. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/23/8026713/>
- Кикнадзе, В.Г.** (2022). Как защитить свою историю? Государственная политика современной России в сфере сохранения исторической памяти и обеспечения медиабезопасности: направления, противоречия, результаты и перспективы. Москва: Вече, 304 с.
- Kirichenko, David** (2025). A MAGA-Friendly Ukraine Strategy: What Comes Next? *The National interest*. 11.05. URL: <https://nationalinterest.org/feature/a-maga-friendly-ukraine-strategy-what-comes-next>
- Kolesnyk, I.** (2022). Global History. Conceptual. Global history is a modern trend in historical research /Preface V. A. Smoliy, A. I. Kudryachenko / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv, 344 p.
- Костенко, О.** (2026). Гранти, дедлайни та корпорації, що відбувається із сучасною наукою. *Дзеркало тижня*. 21.03. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/hranti-dedlajni-ta-korporatsiji-shcho-vidbuvajetsja-iz-suchasnoju-naukoju.html>
- Leit, S.** (2025). We're all doomed if English literature students can't read books. *Spectator*. 6.10. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/were-all-doomed-if-english-literature-students-cant-read-books/>
- Лисенко, О. Є., Маєвський, О. О.** (2023). Дегуманізація образу українців у російському пропагандистському дискурсі: Нарис / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 82 с. <https://doi.org/10.15407/book8-0017851>
- Литвин, В.** (2025). XXI століття: конфліктна багатополарність. Виклики для України / За ред. В. Смолія. Київ, 2025. 489 с. <https://doi.org/10.15407/book14-0018894>
- Moscow Installs Replica of Historical Stalin Monument in Metro** (2025). *Bloomberg*. 22.05. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-05-22/moscow-installs-replica-of-historical-stalin-monument-in-metro>
- Не учите нас помнить** (2025). *Новая газета*. 28.06. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2025/06/28/ne-uchite-nas-pomnit>
- Плохій, С.** (2023). Російсько-українська війна: повернення історії / Пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 400 с.
- Родин, И.** (2025). Отечественную историю предлагают чествовать 28 января. *Независимая газета*. 04.09. URL: https://www.ng.ru/politics/2025-09-04/3_9331_history.html
- Сборник статей** членов Совета Безопасности Российской Федерации к 80-летию Великой Победы. (2025). *Совет безопасности РФ*. 7.05. <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/3812/>
- Снайдер, Тімоті** (2025). «Україна – місце, де були амазонки, найбільші праісторичні міста, з'явилися мови, якими спілкується пів світу». *LB.ua*. 13.09. URL: https://lb.ua/culture/2025/09/13/695937_timoti_snayder_ukraina_mistse_de.html
- Trump says** Putin is 'tired' of Russia-Ukraine war. (2025). *Fox News*. 17.05. URL: <https://www.foxnews.com/video/6372934931112>
- Удод, О.** (2024). Багатолика Кліо: минуле, пам'ять, історія, історична політика, історична дидактика. Чи можливо подолати минуле? Збірка есеїв / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 106 с. <https://doi.org/10.15407/book1-0018333>
- Хапаева, Д.** (2025). Террор и память. Политический неомедиевализм и ресталинизация в путинской России. Paris: Freedom Letters, 460 с.
- Ципко, А.** (2025). Недоперестроенная Россия. *Независимая газета*. 12.05. URL: https://www.ng.ru/ideas/2025-05-12/8_9250_russia.html
- Эдельштейн, М.** (2025). Сталин, Ильин и Конфуций против коллективного Запада. *Новая газета*. 26.05. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2025/05/26/stalin-ilin-i-konfutsii-protiv-kollektivnogo-zapada>
- Якубова, Л.Д.** (2023). Рашизм: Звір з безодні. Київ: Академперіодика, 318 с.

References:

- A collection** of articles by members of the Security Council of the Russian Federation for the 80th anniversary of the Great Victory. (2025). *Security Council of the Russian Federation*. May 7.[in Russian].
- Danilevsky, I.** (2025). Intellectuals of Ancient Rus: The Birth of the Temptation of Russian Messianism. Moscow: New Literary Review, 480 p. [in Russian].
- Don't tell us** how to remember (2025). *Novaya Gazeta*. 28.06. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2025/06/28/ne-uchite-nas-pomnit> [in Russian].

-
- Edelstein, M.** (2025). Stalin, Ilyin, and Confucius against the Collective West. *Novaya Gazeta*. 26.05. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2025/05/26/stalin-ilin-i-konfutsii-protiv-kollektivnogo-zapada> [in Russian].
- Historian Karl Schlögel** (2025). «Returning Ukraine to the mental map of Europe is a big job». *LB.ua*. 17.10. URL: https://lb.ua/culture/2025/10/17/701695_istorik_karl_shlogel_povernennya.html [in Ukrainian].
- Holovko, V.** (2023). Invasion. 2022. Large-scale aggression of Russia against Ukraine. Kyiv : NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine, 602 p. [in Ukrainian].
- Kent, George** (2026). This will go down in history as a major failure of the second Trump administration. *Ukrainian Pravda*. 23.03. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/23/8026713/> [in Ukrainian].
- Khapaeva, D.** (2025). Terror and Memory. Political Neo-Medievalism and Restalinization in Putin's Russia. Paris: Freedom Letters, 460 p. [in Russian]
- Kiknadze, V.G.** (2022). How to Protect Your History? State Policy of Contemporary Russia in Preserving Historical Memory and Ensuring Media Security: Directions, Contradictions, Results, and Prospects. Moscow: Veche, 304 p. [in Russian].
- Kirichenko, David** (2025). A MAGA-Friendly Ukraine Strategy: What Comes Next? *The National interest*. 11.05. URL: <https://nationalinterest.org/feature/a-maga-friendly-ukraine-strategy-what-comes-next> [in English].
- Kolesnyk, Iryna** (2022). Global History. Conceptual History / Preface V. A. Smolii, A. I. Kudryachenko / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv, 344 p. [in English].
- Kostenko, O.** (2026). Grants, deadlines and corporations: what is happening to modern science. *Dzerkalo Tyzhnia*. 21.03. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/hranti-dedlajni-ta-korporatsiji-shcho-vidbuvajetsja-iz-suchasnoju-naukoju.html> [in Ukrainian].
- Leit, S.** (2025). We're all doomed if English literature students can't read books. *Spectator*. 6.10. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/were-all-doomed-if-english-literature-students-cant-read-books/> [in English].
- Lysenko, O. & Maievskyi, O.** (2023). Dehumanisation of the Image of Ukrainians in Russian Propaganda Discourse / Ed. by V. Smolii. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 110 p. <https://doi.org/10.15407/book8-0017851> [in Ukrainian].
- Lytvyn, V.** (2025). XXI century: conflict multipolarity. Challenges for Ukraine / Ed. by V. Smolii. Kyiv, 489 p. <https://doi.org/10.15407/book14-0018894> [in Ukrainian].
- Moscow Installs** Replica of Historical Stalin Monument in Metro (2025). *Bloomberg*. 22.05. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-05-22/moscow-installs-replica-of-historical-stalin-monument-in-metro> [in English].
- Plokhii, S.** (2023). The Russian-Ukrainian War: The Return of History / Trans. from English by M. Larchenko. Kharkiv: Family Leisure Club, 400 p. [in Ukrainian].
- Rodin, I.** (2025). It is proposed to celebrate Russian history on January 28. *Nezavisimaya Gazeta*. 04.09. URL: https://www.ng.ru/politics/2025-09-04/3_9331_history.html [in Russian].
- Snyder, Timothy** (2025). "Ukraine is the place where the Amazons were, the largest prehistoric cities, and languages spoken by half the world appeared." *LB.ua*. 13.09. URL: https://lb.ua/culture/2025/09/13/695937_timoti_snyder_ukraina_mistse_de.html [in Ukrainian].
- Trump says** Putin is 'tired' of Russia-Ukraine war. (2025). *Fox News*. 17.05. URL: <https://www.foxnews.com/video/6372934931112> [in English].
- Tsipko, A.** (2025). Unreconstructed Russia. *Nezavisimaya Gazeta*. 12.05.2025. URL: https://www.ng.ru/ideas/2025-05-12/8_9250_russia.html [in Russian].
- Udod, O.** (2024). The Many Faces of Clio: Past, Memory, History, Historical Politics, Historical Didactics. Is it Possible to Overcome the Past? Collection of Essays / Ed. by V. Smolii. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 106 p. <https://doi.org/10.15407/book1-0018333> [in Ukrainian].
- Venyavkin, I.** (2025). The Temple of War: The People and Their Ideas That Made Russia's Invasion of Ukraine Possible. Riga: Meduza, 308 p. [in Russian].
- Vermenych, Ya.V.** (2025). Security discourse of regional studies in the context of socio-humanitarian challenges of Ukraine's recovery. Analytical note / Ed. by V.A. Smolii. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 108 p. <https://doi.org/10.15407/book16-0018926> [in Ukrainian].
- Yakubova, L.D.** (2023). Rashyzm: Beast from the Abyss. Kyiv: Akademperiodika, 318 p. [in Ukrainian].
- Zygar, M.** (2023). War and Punishment. How Russia Destroyed Ukraine. Riga: Meduza, 470 p. [in Russian].

Intelligence gathering and state secret protection services of the Ottoman Empire in the 16th century (Review of the publication: Gurkan E. S. The Sultan's Spies: Intelligence, Sabotage, and Corruption Networks of the 16th Century. Lviv: Annetta Antonenko Publishers; Kyiv: Nika-Center, 2023. 320 p.

Oleksandr M. Kravchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: oleksandr.kravchuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-5041>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/M-6141-2018>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58076695200>

Yurii A. Zinko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi Pedagogical University

PhD in History, Professor (Ukraine)

email: yurii.zinko@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4772-6082>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2516698>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212411025>

Abstract.

The article reviews the research of Emrah Safa Gürkan, a leading Turkish historian, academic, and writer specializing in the history of the Ottoman Empire and diplomacy, titled The Sultan's Spies: Intelligence, Sabotage, and Corruption Networks of the 16th Century. The book examines the activities of the 16th-century Ottoman secret services regarding intelligence gathering and the protection of state secrets amidst intense imperial rivalry and the great powers' ambitions to expand their influence into new territories. It is highlighted that the researcher traces the significance of intelligence in the course of Ottoman military events and reconstructs the methods and outcomes of special agencies' operations during the fierce competition for global leadership. Particular attention is paid to the author's ability to thoroughly analyze and represent the activities of intelligence and counterintelligence, portrayed as a complex, multi-layered system of agents, personal connections, and informal networks that utilized merchants, sailors, corsairs, diplomats, pilgrims, and travelers for data collection. Based on E. S. Gürkan's work, which is built upon an extensive documentary corpus from the archives of Turkey, Spain, Italy, and Austria, the article concludes that the book traces the activities of key figures in the Ottoman political and military spheres, special agencies, and intelligence and counterintelligence networks within the context of foreign espionage and the maintenance of internal security.

Keywords: E. S. Gürkan, Ottoman Empire, Ottoman intelligence and counterintelligence, imperial rivalry.